

work, societal, political and territorial identity formation. The conflict space, which has been created as a result of these configurations, is a strong struggle for the power of different identity attributes shaped by a multiplicity of contextual settings.

In conclusion, it is worth mentioning that conflicting developments between peoples of Bosnia and Herzegovina could also be explained by analyzing the social and identity policy inherited in the previous system, intertwined with the long-standing ex-Yugoslav ethnic and territorial-administrative politics and unresolved relations between the center and periphery, religion and ethnicity, power sharing and dominance of certain ethnic and religious groups.

Jasmin Hasić

doi:10.5559/di.23.4.09

KAFANOLOGIJA

Priredio Dragoljub B. Đorđević

Službeni glasnik, Beograd 2012., 648 str.

Kafana je doista fenomen u najizvornijem smislu riječi, "ono što se pojavljuje na samome sebi" i što za svoje pojavljivanje ne treba ništa drugo. Ona nije proizvod dane zbiljnosti, nego je – obratno – upravo ono što svojom samoutemeljenošću upravo poput crne rupe u sebe usisava cjelokupnu tu zbiljnost, neutralizira je, a onda joj daje novi oblik i smisao, takav da ona više ne može prepoznati samu sebe. *Kafana* ima svoj vlastiti "kôd", svoje vlastite "jezične igre" u Wittgensteinovu smislu – i onaj tko

ih ne poznaje lako će biti izvrgnut poruzi, manipulaciji i podsmijehu. Sjetimo se samo Andrićeva Alije Đerzeleza, koji – ne shvaćajući taj *kafanski* kôd – biva izvrgnut najvećem podsmijehu od onih koji vrlo vješto manipuliraju tim kôdom. Taj kôd razumiju svi prisutni, osim Đerzeleza, i odatle je tragikomedija još veća.

Kafana je navlastito balkanski proizvod: dok Englezi imaju pubove, Francuzi bistroe, Balkan ima *kafane*. One su nastajale s rastom građanskoga društva negdje na pola puta između sela i grada, nastajale su upravo u palankama i na razini one palanačke svijesti koju je tako zorno i kritički opisao Radomir Konstantinović u svojoj *Filosofiji palanke*. Dvije najvažnije institucije toga doba bile su crkva i *kafana*: poslije mise išlo se obvezno u *kafanu* na drugo "posvećenje". No razlika je između crkve i *kafane* golema u hijerarhijskom smislu: dok je u crkvi svećenik "primus inter pares", *kafandžija* je "prvi nejednaki među jednakima" zato što je gost uvijek u pravu i zato što mora ugađati svim njegovim željama, poput slugu. *Kafana* je, ako izuzmemo spomenutoga *kafandžiju*, čisto besklasno društvo: u nju navraćaju ljudi svih slojeva i zanimanja, od probisvijeta do pjesnika i znanstvenika, od popova do prostitutki. Ondje se sklapaju svi poslovi, padaju glave, rješavaju se sudbine, ali i pišu najljepše pjesme, posebice u boemsko doba Balkana.

Na razini povijesti pojma, *kafana* kao turcizam dolazi od starijega oblika "kahva". To je mjesto gdje se piju *kafa*, čaj i možda bôza. To ne razumiju ni Srbi ni Hrvati jer su se u *kafani* vazda opijali do iznemoglosti. Kada je u doba ramazana jedan kršćanin iznervirao već spomenutoga Aliju Đerzeleza, koji se u to doba odrekao i alkohola i cigara, pa je ovaj zapalio, što bi rekao Andrić – *belaj viđen i gotov*.

To je zapravo – korelaciju između naših *kafana* i naših duša – pokušao problematizirati u svom Zborniku *Kafanologija* Dragoljub B. Đorđević, čovjek koji se dugo bavi sociologijom kulture i morala u njezinim – samo prividno – marginalnim

oblicima, što po mojemu sudu zaslužuje svaku pozornost: od istraživanja s područja sociologije religije, preko utemeljujućih studija iz "romologije", sociologije sela, pa sve do spomenute "kafanologije" – teme kojom se auktor, koliko sam vidio, intenzivno bavi od 2010. godine.

Tema "kafanologija", ma što mislili o *kafani* kao takvoj, podrazumijeva izravno suočavanje sa samim sobom, ne samo u socijalno-psihologijskom nego prije svega u ljudskome smislu. Jer *kafana* je temeljna sastavnica čovjekove nesvakodnevne egzistencije, ona na balkanskim prostorima bitno suodređuje samu tu prosječnu svakodnevnicu. *Kafana*, dakle, nije nikakva marginalna pojava, nego ono što bitno određuje čovjekovo samorazumijevanje u svijetu. To se dakako odnosi samo na one koji posjećuju *kafanu*. Međutim, njezinu strukturu ne mogu razumjeti posebice mlađi, danas kad je *kafana* u Hrvatskoj gotovo iščeznula. U Bosni jednim dijelom, a u Srbiji i Makedoniji još uvijek imamo snažne ostatke prisutnosti *kafanskoga* života, posebice u južnim dijelovima Srbije. Mlađi će, naime, teško moći razumjeti ono što je Dragoljub Đorđević na najzorniji način doveo do važenja sa Stevanom Raičkovićem i njegovom pjesmom "Noć je naša". Ovdje je samo jedan manji izvadak:

"Dan pripada vama.
A noć je samo naša, naša.
Kao sunce, po zabačenim
kafanama,
Sijaju oči, reč i čaša.
Neće nas rasturiti nijedno doba.
Mrak nas okuplja kao strah.
Sa nama su i pesnici iz groba:
Kao da se smeši, na nas,
njihov prah."

Život u *kafani* počinje tek kada sve zamukne, u sumrak kada Hegelova mu-

dra sova Minerva sačinjava facit onoga, tijekom dana "počinjenoga". U mraku se smekšavaju obrisi, lica, osobnosti – do te mjere da svatko može nastupiti kao (doduše često bezlični) subjekt, govoreći a da pritom ne mora bezuvjetno odgovarati za izgovoreno. U *kafani* vlada riječ, ona natkriljuje sve sudionike u razgovoru i određuje njegov daljnji tijek. Ono što je u *kafani* izgovoreno noću, ne mora biti obvezujuće za jutarnju svakodnevnu zbilju. Dobro je u svojoj *Antropologiji* rekao Kant pozivajući se na Montesquieua: "Budala je onaj koji se sjeća što smo sinoć pričali u *kafani*!" Ali, *kafanska* neobvezno obvezujuća riječ može biti uzrokom velikih sukoba koji se ne rješavaju poslije, sutradan, nego "na licu mjesta"! Sudar najrazličitijih osobnosti, sudbina, nadanja i želja dobiva u *kafanskom* miljeu sasvim drugačiju boju: sve racionalne strategije pravljene tijekom dana padaju u vodu pod utjecajem te atmosfere prožete duhanskim dimom, alkoholom i pravilima koja diktira sam trenutak, bez odgađanja.

Nastojeći osvijetliti temeljnu strukturu *kafane*, Dragoljub Đorđević je, mogu to slobodno reći, doista premašio sva moja "znanstvena" očekivanja. Ne samo što je u svoj Zbornik uvrstio mnogo domaćih i inozemnih auktora nego je na kraju Zbornika ponudio takvu bibliografiju o "kafanologiji", tako da se svatko ozbiljan u sociologijskome svijetu mora zapitati: kako nam je ta tema uopće promakla?

Zbornik sadrži priloge pedeset autora. I to ne puke priloge, nego ozbiljne studije koje iz "sociologijske", "historijsko-etnološke" i "novinarsko-književne" perspektive nastoje osvijetliti fenomen *kafane* (tako je priređivač podijelio svoj Zbornik na tri navedena poglavlja). Zbog toga je nemoguće referirati o svakom pojedinom prilogu, pa ću se ovdje ograničiti samo na priređivačev "Predgovor" i "Pogovor" novosadskoga sociologa Ljubinka Pušića.

Pregledavajući Zbornik i analizirajući danu podjelu, odmah mi je palo u oči da nedostaje socijalno-psihologijski moment, no on je cijelo vrijeme utkan u gotovo sve priloge. O tome sam priređivač kaže:

"U interdisciplinarnom poslanju kafanologije surađuju historija, etnologija/antropologija i sociologija, dok im se pridružuje gotovo lanac disciplina od ekonomije, marketinga i turizmologije, preko socijalne psihologije i istorije umetnosti, do komunikologije i nauke o književnosti." ("Predgovor", str. 15).

I još: "Ako je kafana izistinski životni nauk, nezaobilazna društvena institucija, pogotovu kod Srba i na Balkanu, i svojevrsna sociološka laboratorija, onda je red da se podvrgne strogom naučnom proučavanju." ("Predgovor", str. 13).

Ako sam dobro razumio, Đorđević time želi izvući fenomen *kafane* iz sfere "sociologije svakodnevlja", kako bi joj omogućio samostalan status onoga fenomena koji ne ulazi ni u kakve, do sada poznate, sociologijske okvire, nego se jednostavno mora promatrati *kafanologijski*.

Ono što je, rekao bih opet socijalno-psihologijski, u svojem "Predgovoru" izvršno uočio Đorđević jest njegovo fiksiranje "glavnih neprijatelja" *kafane* shvaćene u onom izvornom metafizičkom smislu. Ti su neprijatelji:

- "1. televizija,
2. restorani brze hrane,
3. kladionice i
4. kafić" (str. 20).

Čak i da problemski isključimo fenomen *kafane*, to što je kod Đorđevića nabrojeno doista, nažalost, zrcali našu prosječnu (bezličnu) strukturu bitka u svijetu: sve je učinjeno uz pomoć spomenutih "institucija" da čovjek nikada ne bude svoj, on kao takav.

Tako koncipiranoj *kafanologiji* Đorđević kao zadaću postavlja razmatranje mnogih tema koje sežu od povijesnih uvjeta nastanka i razvoja *kafane*, preko *kafanskih* kulturnih obrazaca, načina ponašanja,

tipologija, rituala, žargona, manira, uloge žena u *kafani*, umjetničkih momenata, socijalne patologije, odnosa stalnih i gostiju prolaznika pa sve do analize gospodarskih i turističkih učinaka *kafane* (usp. str. 16-18). Međutim, unatoč ovom doista reprezentativnom metodologijskom i tematskom zahvatu fenomena *kafane*, teško se složiti s priređivačem u pogledu budućnosti *kafane* upravo s obzirom na navedene "neprijatelje" *kafanskoga* načina života, ali posebice imajući na umu danas i neprestano ubrzavanje života koje ga do kraja čini stresnim i nepodnošljivim – do te mjere da posjećivanje *kafane* postaje gotovo tehnički neizvedivo. U *kafanu* može, naime, ići samo onaj tko "ima vremena", tko slobodno raspolaže svojim vremenom, a takvih je danas doista malo. Kako bi razriješio taj problem, Đorđević poseže za mnogo širim razumijevanjem *kafane*, koja je danas doživjela najraznovrsnije transformacije što joj i danas jamči nezamjenjivo "treće mjesto" u čovjekovu životu:

"Zadatak je kafanologije da iz historijsko-etnološko-sociološke vizure pruži što zaokruženiji uvid u instituciju kafane: šta je bila, šta jeste i šta će biti. Jer prošlost joj je uzbudljiva, sadašnjost zanimljiva, a budućnost izvesna. Kafana je izistinski 'sjajno treće mesto', odmah iza *porodice*, koja će kao primarno središte naše privatnosti uvek zauzimati vodeću poziciju, njene suprotnosti – *javnosti*, bez čijeg konstituisanja nema modernog društva i demokratskog ustrojstva, i *rada*, kao izvora egzistencije i samoostvarenja čoveka ... Tako je redosled sledeći: porodica, javnost i rad, kafana" (str. 20).

Željko Pavić